

Політико-культурний вимір Донбаського регіону

Олена Проскуріна,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та правознавства

Луганського національного педагогічного університету

ім. Т. Шевченка

Процеси глобалізації, які посилились останнім часом, не дозволяють дослідникові відійти від такого важливого питання, як багатоманітність систем політики й культури регіонального зразка. Це явище цінне тим, що дає можливість не просто характеризувати політичну культуру нації як соціально-економічну й духовну спільноту людей, а й розкрити її існування в просторі та структуруванні певними територіальними розколами. З позиції політико-культурного підходу до аналізу формування політичної нації потрібна не ліквідація територіальних розколів, а їх узгодження через гармонізацію стосунків між різними частинами країни та формування на цій основі певної політичної культури.

У випадку, коли в країні (що характерно для України) різні регіони продукують відмінність не тільки в різному баченні повсякденності, але й у баченні минулого, сьогодення та майбутнього, відтворюють несумісні політичні проекти розвитку своєї держави, часто виникають конфліктні стосунки в регіональній системі. В таких умовах життєздатність країни потрапляє в пряму залежність від досягнення історичного компромісу між регіонами. Тому дослідження проблеми регіональної полярності, з якої випливають соціально-економічні, політичні, культурні регіональні відмінності, набуває великого значення, оскільки дозволяє прогнозувати розвиток країни.

Регіональна полярність для України особливо проявляється в складні періоди історії та в періоди політичних криз. Небезпека внутрішнього розколу стала актуалізуватися, зокрема, під час гострої політичної боротьби на президентських виборах 2004 року. Історик Я. Верменич з тих подій зробив такий висновок: „Події „Помаранчевої революції” уже

вкотре підтвердили, що регіональна поляризація в Україні досягла потенційно небезпечного рівня. Регіональні еліти орієнтуються на різні моделі націєбудівництва, мають відмінні зовнішні орієнтації. Регіональна біполярність виявляється і в різних оцінках минулого, ціннісних пріоритетах, у виборі полі- чи моноетнічної моделі національних відносин. Найгірше те, що ця біполярність часто відіграє роль розмінної монети в політичних іграх і від того має тенденцію до посилення” [1, с. 136].

В Україні ця біполярність проявляється переважно у відносинах між Сходом і Заходом, що дозволяє в межах такої широкої теми виділити в окремий предмет **аналіз політичної культури Донбасу**.

У подальшому дослідженні політичної культури Донбасу ми будемо прагнути розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати історичний характер етнокультурних та політико-культурних відмінностей Донбаського регіону, які й викликають міжрегіональну напруженість між Сходом і Заходом України; 2) з'ясувати головні причини, що призвели до формування політико-культурних особливостей Донбасу; 3) визначити й проаналізувати системоутворюючі фактори політичної культури в процесі історичного розвитку Донбаського регіону; 4) виявити особливості й динаміку регіональної політичної субкультури сучасного Донбасу; 5) запропонувати контури можливого історичного компромісу субкультур у політичному просторі України та формування на цій основі політичної культури української нації на демократичних засадах.

Методологічний горизонт нашої розвідки буде задаватися концептом „регіональна політична культура”, або „політична субкультура регіону”. Цей концепт міцно увійшов до політологічного дискурсу. На думку культуролога О. Флієра, субкультура – це найбільші сегменти цілісних локальних культур, які відрізняються місцевою специфікою тих чи інших рис або комплексів рис. Взагалі будь-яка культурно-специфічна група у своїх культурних особливостях може бути названа субкультурою (аж до „субкультури імператорської родини”), але зазвичай наука до таких крайнощів не доходить і визначає як субкультури лише культури великих, компактних і відносно ізольованих поселених або таких, що виокремлюють себе іншим чином, груп. Походження субкультур, їх нагромадження переважно на окраїнах основного ареалу проживання етносу практично завжди пов'язане з історичними умовами, які склались у цьому регіоні. Існування субкультур обумовлюється тим, що практично кожна конкретно-історична спільнота внутрішньо неоднорідна, вона містить, окрім основного етнічного й соціального ядра, певні вкраплення – групи зі специфічними етнографічними, становими, конфесійними, функціональними та іншими ознаками. Специфіка цих ознак може бути породжена й нагромаджена з різних причин: відносно ізольоване від основного ядра проживання певної групи; особливе віросповідання; особливі станово-професійні функції; те саме, але ще й в умовах потужного

господарсько-культурного впливу сусідів; інше етнічне походження, незавершене злиття племен, що складають етнос, тощо [2, с. 152 - 154].

В цілому в сучасній Україні регіональні політичні культури, які акумулюють весь історичний досвід територій, стали головними детермінантами їх політичного досвіду. Донбас з його своєрідним геополітичним розташуванням, особливим історико-політичним досвідом і соціокультурною своєрідністю становить одну з особливих політичних субкультур нашої країни.

У свідомості народу України Донбас сприймається суперечливо. З одного боку, це потужний промисловий край, край із значним науковим і культурним потенціалом. З іншого боку, Донбас розцінюється багатьма (особливо це проявилось в процесі останніх президентських і парламентських виборів) як спадкоємець цілком освоєного, але певною мірою дикого й небезпечного простору, що стало однією з причин, які поставили країну перед загрозою внутрішнього розколу.

Науковці України й досі виробляють спільні підходи до вивчення Донбасу. Б. Шарпило, В. Подов, А. Климів, В. Курило, К. Красильников, В. Семистяга, І. Бровченко, О. Тертичний, М. Дробаха та багато інших на конкретному історичному матеріалі досліджують процеси розвитку південно-східних земель України, до яких належить і Донбас. Дослідники аналізують причини, виявляють закономірності, взаємозв'язки, особливості й значення найважливіших явищ і подій у процесі соціально-економічного, політичного й культурного розвитку цього краю.

І. Кононов у своїх дослідженнях плідно використовує методологічний концепт „соціальний проект”. На його думку, суспільні проекти формуються і розвиваються на кількох рівнях (народний та елітний рівні), які можуть породжувати кілька інтерпретацій [3, с. 6 - 8].

Ми, використовуючи нагромаджений дослідницький матеріал, а також власні напрацювання, вважаємо, що політичну культуру Донбасу доцільно розглядати у взаємозв'язку з історичним розвитком цієї частини України.

Наші аргументи такі.

1) Під час аналізу регіональної специфіки цієї частини країни наша свідомість включає в межі Донбасу доволі широке територіально-регіональне утворення (Донецьку і Луганську області) з переважно російськомовним населенням, яскраво вираженою етнічною домінантою, оскільки жителям цієї місцевості в цілому притаманний подібний тип ментальності. Та й за рівнем соціально-економічного розвитку ці області багато в чому подібні.

2) Історія Донбасу бере свій початок з другої половини XVII століття [4; 5; 6; 7]. Друга половина XVII – початок XVIII століття – це період заселення величезних територій Середнього Подінців'я, куди входять означені території. Своєрідність цього заселення полягала в тому, що складалось воно з двох колонізаційних потоків – українського і російського.

Заселення відбувалось під пильним контролем уряду російської держави, воно мало кілька етапів, різних за характером. У першому випадку переселялось переважно вільне населення, у другому – примусове переселення „служилих по прибору”. У переселенців з обох потоків був переважно воїнський спосіб життя [4, с. 11].

3) У 70-і – 80-і роки XVII століття відбувається третя хвиля колонізації краю – козацтвом. Вона не була однорідною і складалася з кількох потоків: донські козаки, запорозькі козаки, „окозачена людність” – „черкаське злодійство” [5, с. 12].

4) У XVIII столітті Донеччина як країна Росії стає місцем взаємодії різних міграційних потоків, котрі посилювали асиміляційні процеси; починає формуватися багатонаціональний склад населення території, основою якого стали росіяни й українці. Політичний вплив Росії в цей період на території сучасного Донбасу був визначальним. Росія також всіляко підтримувала тих українських переселенців, що належали до найбільш лояльних груп населення [5, с. 13 - 14].

5) Найзначніший період у розвитку й формуванні сучасного Донбасу – це відкриття 1721 року в районі балки Скелевате (Луганська область) кам'яного вугілля. Це стало потужним імпульсом швидкого промислового зростання Донецького краю і формування на цій території гірничо-металургійного комплексу. Відтак край став одним з найважливіших стратегічних регіонів Російської імперії.

6) Важливим чинником, що вплинув на формування соціокультурних традицій на території краю, став соціальний та етнічний склад населення, яке освоювало території. Історик А. Клаус писав, що „найголовнішу частину російських колонізаторів здавна, і особливо протягом минулого століття, складали натовпи втікачів, які шукали простору, розгулу й свободи. На Яїк, Пониззя Поволжя і Дон, в Малоросію й нинішню Новоросію (території сучасної східної України) приходили дворяни, які уникали царської служби, попи, монахи й сектатори, гнані Москвою, селяни, яким кріпацька кабала ставала не під силу. Весь цей набрид або зливався з вільним козацтвом, або зливався окремими слободами й хуторами... А услід Москва, крок за кроком розширюючи свої рубежі, знову захоплювала в переділку своїх утікачів і нещадно гнула їх, як і раніше, під своє залізне ярмо” [8].

Такі етнопроцеси обумовили те, що в регіоні склалася система говірок з елементами української і російської мов. Філолог Б. Шарпило робить висновок, що говірки різних районів Слобожанщини („Старобільщини” Луганської області) мають різну діалектну основу, вони близькі до говорів Полтавщини, Сумщини, Правобережної України [9, с. 66].

Отже, взаємини різних етнічних груп, які селилися на території Донбасу, утворювалися на рівні обміну культурними феноменами. Найчастіше це можна простежити на прикладі поселень, які від початку

склалися з представників українських і російських етносів. Превалювала зазвичай матеріальна культура більшості [5, с. 16].

Розвиток Донбасу, як засвідчує історія, має неоднозначний характер, складовою якого було зародження і формування етнолокальної зони емігрантами з Російської імперії (росіянами та українцями). Характерними рисами були: примат етнокультури й політико-адміністративного устрою Росії, нестабільність і нечіткість кордонів, характерних для Дикого поля Росії (назва південного сходу Російської імперії XVII – початку XX століть).

1930-і роки ознаменувалися масштабною індустріалізацією. В Донбас з усіх куточків Радянського Союзу з'їжджалась робоча сила (у роки голодомору сотні біженців зі східноукраїнських сіл поповнювали ряди робітничого класу), регіон виконував надзавдання в справі будівництва комунізму. Тому спочатку „мікросвіт” заводу й шахти „переломив застарілі релігійні міфи”, „маланки й щедрівки”, а потім культ індустріалізації посилювався пропагандою „шахтарської і робітничої слави” – ціннісної основи Донбасу.

Таким чином, особливістю східноукраїнської ментальності індустріальних міст була їх космополітичність (робітників звозили з усієї країни й будь-які етнічні сентименти тільки заважали загальній справі побудови індустріального суспільства) [11].

Веручи до уваги всі ці аргументи, а також політичні події, що відбулись у 2004 – 2005 роках, доходимо висновку, що в сучасній Україні Донбас відіграє роль одного з ключових політичних плацдармів. Політичні сили різної орієнтації ведуть за нього боротьбу, яка часто зводиться до прямого протистояння цих сил.

В сучасних умовах явно розвинулась опозиція „регіон – центр” і, відповідно, боротьба за контроль над основними місцевими ресурсами, а також суперництво між територіями всередині регіону за право домінувати в ньому.

Політична культура як найважливіший елемент політичної системи будь-якого суспільства пов'язує воедино політичні інститути й процеси з політичною свідомістю через зразки поведінки, цінності, емоції, настановлення, стиль життя, сприйняття світу. Регіональна політична культура формується внаслідок складної взаємодії низки системотворчих чинників.

Вважаємо, що серед таких чинників необхідно відзначити передусім **особливості геополітичного характеру.**

Геополітичний статус Сходу в Україні визначається:

- розташуванням на перетині комунікацій і виходом до Азовського моря й російських територій;
- величиною території й природними багатствами;
- розвинутими промисловістю й аграрним комплексом;

- демографічним потенціалом, який становить значну частину населення України, причому показник щільності населення в регіоні один з найвищих у країні;

- роллю „стратегічного буфера”, який відділяє іншу Україну й усю Європу від районів політичної нестабільності й етнічних конфліктів Росії [4, с. 274 – 385].

Схід України в цілому й Донбас зокрема стали зоною контакту цивілізацій і культур, що обумовило такі риси регіональної спільноти, як терпимість, адаптивність, сприйнятливість до інших культур (тільки в Луганську живуть представники близько 40 національних меншин) [4].

Наступним системотворчим чинником політичної культури Донбасу є **характер освоєння території**, яку, по суті, було включено до складу Російської імперії лише у XVIII столітті. Особливості колонізаційного процесу обумовили низку явищ у політико-культурній сфері. Це, передусім, космополітичні пріоритети населення й проросійська політична еліта.

Важливим системотворчим чинником регіональної політичної культури є і **структура населення**, а також його **етноконфесійний склад**. Структура населення Східного регіону, зокрема й Донбасу, відрізняється за такими показниками: часткою корінного населення, співвідношенням вікових груп і часткою сільського населення.

Нескінченний потік переселенців, який розпочався ще в XVII столітті, тривав аж до середини 1960-х років. Схід України – один з найбільших її промислових регіонів. Частка працездатного населення є високою, рівень освіти також. Національний склад відзначається значною строкатістю при абсолютному домінуванні слов'янської групи, яка відіграла ключову роль у формуванні регіональної політичної культури. Православ'я, безумовно, превалує на Сході України.

Значний вплив на формування регіональної політичної культури Сходу справляють **соціально-економічні чинники**. Значна частина населення представлена шахтарями, працівниками хімічної промисловості й машинобудування, науково-технічною та гуманітарною інтелігенцією. Серйозно заявив про себе нині малий, середній і великий бізнес [11].

Нагромаджений **політичний досвід** є суттєвим системотворчим чинником політичної культури Сходу України. Під політичним досвідом розуміємо феномен політичного процесу, який включає в себе комплекс знань, навичок, умінь, раціонально осмислених засобів організації, акумульованих у ході політичної діяльності. Політичний досвід – це не тільки те, що вже реалізовано на практиці, але й ті форми діяльності, які ще не набули остаточної реалізації.

На межі XX і XXI століть відбулись кардинальні зміни системотворчих чинників політичної культури Східного регіону України через зміну геополітичного статусу самої країни. В Україні після розпаду СРСР

складається нова політична система, розвивається плюралізм і багатопартійність. перехідному, або, як його ще називають, транзитному періодові, відповідає фрагментарна політична культура, основною рисою якої є перевага локальної політичної лояльності над національною.

У регіональних політичних субкультурах складається своя ієрархія цінностей, яка визначає особливості політичної свідомості й поведінки цих груп. Якщо оцінювати політичну культуру Сходу України за шкалою „спадковість – новаторство”, то слід визнати, що тут домінуючими елементами є **традиціоналізм і державницькі орієнтації**.

Традиціоналізм проявляється в общинності світогляду „донбасівців” [12]. Опитування засвідчило, що від старих традицій у населення залишилось своє трактування свободи. Це можливість бути самому собі господарем – 75 % опитаних луганців. Прихильність до ліберальної ідеї особистої свободи за умови прийняття на себе персональної відповідальності висловили лише 18 % опитаних.

Традиціоналізм нашого населення посилює кризовий стан і регіонального соціуму, і країни в цілому.

Нарешті, традиціоналізм, по суті, є настановленням на сильного лідера. У політичній свідомості населення Сходу України сильною є партійна орієнтація, яка структурувалась після останніх виборів Президента України та виборів народних депутатів України. „Це не пов’язано з ідеологічними розбіжностями. Політика на Сході України взагалі завжди обмежувалась тільки патронажними партіями. Так, на останніх парламентських виборах, щойно місцеві олігархи оволоділи всіма матеріальними важелями, східноукраїнський „комуністичний” електорат легко віддав свої голоси класовим ворогам комуністів – буржуазії, які обіцяли те саме, що вчора обіцяли комуністи – дешеве матеріальне щастя” [10].

Когнітивні орієнтації, властиві регіональній політичній культурі Сходу України, доволі суперечливі. Населення регіону в цілому поділене на дві групи: перша бере активну участь у політичному житті, а друга частина, доволі велика, демонструє „функціональну політичну неграмотність”.

Опитування показало, що до „пасивних спостерігачів” політичного життя зарахували себе 43 % опитаних, до активних – 28 %.

Рівень активності виборців регіону традиційно високий. А ось рівень довіри до політичних інститутів досить низький. Більшість населення вважає голосування на виборах єдиним способом вираження свого ставлення до політиків.

Регіональна система **політичної комунікації** має свої особливості. Місцеві спільноти компактні. Це забезпечує їм „прозорість” для інформації, що передається „горизонтальними” каналами (на рівні особистих контактів і чуток). Успіх політичної риторики регіональних лідерів багато в чому залежить від наявності „маркерів” приналежності

до регіональної спільноти, які можуть мати як невербальний характер (наприклад, козака форма, шахтарський коногон тощо), так і вербальний (згадування подій, імен, значимих для певного регіону чи спільноти).

Щодо еліти Донбасу. Її представники різняться залежно від адміністративної приналежності „досягнення” елітних груп. Характерними рисами політичної еліти Донецька є: консолідація, клієнтельна організація елітних груп, особистий план економічного націоналізму, особисті ілюзії в можливості стати „центральним оператором країни”. Для політичної еліти Луганська властиво те, що вона ніколи не була консолідованою і постійно зазнавала тиску та експансії з боку елітних груп Донецької області. Єднає їх одне – власного політичного проекту еліти Донбасу так і не змогли випрацювати. „Федералізм, який після 2004 року став прапором її частини, є ситуаційною реакцією на програв” [3, с. 8].

Отже, своєрідність регіональної політичної субкультури Донбасу обумовлена: 1) особливістю історичного характеру; 2) депресивним характером регіону й нерозв’язаністю багатьох важливих проблем; 3) поєднанням демократичних цінностей, традиціоналістських і патерналістських традицій, що послаблюються, з електоральною свідомістю, якій властиві високі очікування стосовно демократії і влади; 4) високим рівнем критичного настрою стосовно місцевої влади; 5) високим рівнем політичної участі населення порівняно з іншими регіонами країни; 6) клієнтельна модель організації елітних груп, для яких соціальний простір – це особиста домовленість між патронами клієнтельних груп. Деякі особливості цієї субкультури обумовлені прикордонним характером регіону, що проявляється в налаштованості проти запровадження приватної власності на землю, продажу її іноземцям тощо.

І останнє. **Регіональна політична культура** як важливий компонент політичного процесу є складним багаторівневим і багатоаспектним утворенням, основною функцією якого стає відтворення політичного життя певного регіону, забезпечення спадковості політичного процесу. Це дає підстави стверджувати, що політична культура Донбасу сформувалась під впливом комплексу специфічних чинників, пройшла тривалий і складний шлях еволюції. На кожному етапі цього шляху виникали протиріччя між регіоналізмом і державністю. Ці протиріччя розв’язувались по-різному, але іноді справа доходила до сепаратизму. Сучасний регіоналізм не потребує феодальної розрізненості. Найбільш конструктивна ідея регіоналізму, на нашу думку, полягає в досягненні множинності в єднанні, в цілісності, реалізації принципів демократії, захисті багатоманітності від уніфікації й знеособлення. Мета ефективної регіональної політики – забезпечити перевагу конструктивних начал, досягнення історичного компромісу і об’єднання спільним суспільним проектом.

На завершення хочемо відзначити, що ми бачимо шлях до нової цілісності політичної культури Донбасу в регіональній ідеї, здатній об'єднати модерністів від влади й традиціоналістів у позитивному розумінні цього слова. Таке об'єднання дасть добру мотивацію активності населення – ідеї відродження колишньої слави Донбасу в соборній українській державі.

Донбас – не „червоний”, не „біло-блакитний” і не „помаранчевий”. Він багатобарвний. Його барви створюють надзвичайно багатий орнамент.

Література:

1. **Верменич Я. В.** Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації // Укр. іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 114 - 145.

2. **Флиер А. Я.** Культурология для культурологов. – М.: Академ. проект, 2000.

3. **Кононов І. Ф.** Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матер. Всеукр. конф., Луганськ, 25 - 26 травня 2006 р. – Луганськ: Знання, 2006.

4. История Луганского края: Учеб. пособие / А. С. Ефремов, В. С. Курило, И. Ю. Бровченко и др. – Луганск: Альма-матер, 2003.

5. **Шарпило Б. А.** Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров восточной Украины (Старобельщины): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1960.

6. **Бровченко І. Ю.** Заселення та господарське освоєння південно-східних степів України в другій половині XVII – XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2004.

7. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI – XVIII ст. / Уклад. В. О. Пірко. – Донецьк, 2001.

8. **Клаус А.** Наши колонии. Опыт и материалы по истории иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – Т. 1.

9. **Шарпило Б. О.** До питання про історичну природу деяких гіперичних явищ в говорах південно-східного наріччя української мови // Наук. записки. Серія філологічна. – Ворошиловград, 1956. – Вип. 5. – С. 59 - 74.

10. **Александр Тертычный.** Почему мне так дороги „донбасяне”: субъективные наблюдения на малой родине // Зеркало недели. – 2005. – № 9. – С. 20.

11. **Ладига А. И.** Причины внешнеполитических ориентиров населения восточноукраинского региона Украины // Украина та сусідні держави: Матер. наук.-практ. конф. – Чернівці, 2005.

12. **Юрий Юров.** „Сто шагов назад тихо на пальцах” // XXI век. – 2005. – № 23. – С. 1 - 2.